

Володимир Титов

ТИТОВ Володимир Данилович — доктор філософських наук, професор кафедри логіки Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сфера наукових інтересів — історія та теорія юридичної логіки, філософія права США.

**АМЕРИКАНСЬКИЙ ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМ
І ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

На прикладі праць чільних представників американського трансценденталізму — Р.В. Емерсона та Г.Торо показано зв'язок між цією романтичною течією та ідеологією індивідуалізму і громадянської непокори, що донині становить підвалини протестних рухів в філософії права США.

Ключові слова: трансценденталізм, Ралф Волдо Емерсон, Генрі Торо, громадянська непокора.

В історії філософсько-правової думки ХІХ століття намітилася важлива течія, яку прийнято пов'язувати з американськими трансценденталістами. Серед головних трансценденталістів були класики американської культури Р.В. Емерсон (Ralph Waldo Emerson), Г. Торо (Henry David Thoreau), В. Ченінг (William Henry Channing), Дж. Кларк (James Freeman Clarke), К. Кренч (Christopher Pearse Cranch), О. Броунсон (Orestes Brownson), Дж. Двайт (John Sullivan Dwight), Маргарет Фаллер (Margaret Fuller), Ф. Хедж (Frederick Henry Hedge), Т. Паркер (Theodore Parker), Елайзабет Пібоді (Elizabeth Peabody), Дж. Ріплі (George Ripley), Е. Олкот (Amos Bronson Alcott) та ін.

У Вікіпедії [12] відзначається, що американський трансценденталізм як ідейний плін виник у літературі, релігії, культурі й філософії Нової Англії в першій половині XIX сторіччя. Хоча його появу зв'язують зі східною філософією, кантіанством, англійським романтизмом і містичною філософією Сведенборга, основоположники американської версії трансценденталізму свідомо прийняли цей термін всупереч суспільній думці, для якої він був чимось подібним лайці, підкреслюючи, що їхня позиція було за межами повсякденної розсудливості. Трансценденталізм з'явився як протест проти загального стану культури й суспільства. Зокрема, до нього привели дебати в теологічній школі Гарвардського університету у зв'язку з доктриною унітаріанської церкви. Серед основних постулатів трансценденталістів був ідеал духовності, що «трансцендує» фізичний світ та емпіричний досвід і може бути зрозумілий лише через інтуїцію індивідуума, а не через релігійні доктрини.

Трансценденталісти були мало знайомі з німецькими філософськими джерелами в оригіналі, і поклалися на їхні виклади в роботах Карлайла (Thomas Carlyle), Колріджа (Samuel Taylor Coleridge), Кузена (Victor Cousin) і Жермени де Сталь (Anne Louise Germaine de Stael-Holstein). Але вони добре знали творчість англійських романтиків, і їхній інтелектуальний рух може бути охарактеризований як американський варіант романтизму. Про це пише Н. Є. Покровський: «Привласнивши собі горде ім'я трансценденталістів, з очевидністю запозичене у Канта, емерсоніанці з самого початку не були солідарні з Кантом у трактуванні самого поняття філософського трансценденталізму. Для американців це був прекрасний і мглистий образ нескінченності, що проникає в серце й душу людини, для Канта — строге філософське поняття, що не терпить романтики» [1, с.11]. Німецькі класики тяжіли до систематичності, американські трансценденталісти принципово відмовлялися від неї.

Торо в знаменитому есе «Волден, або життя в лісі» говорив також про філософію Вед, як про джерело свого світогляду: «Вранці я обмиваю свій розум у дивній філософії й космогонії Бхагаватгіти. Із часу її створення пройшла ціла вічність, і поруч із нею наш сучасний світ і його література здаються дрібними й вульгарними; я гадаю, що ця філософія відноситься до якогось колишнього існування людства — так далеко її велич від усіх наших понять» [3, с.236]. Крім ведійських джерел, Торо охоче цитує Платона, Ювенала, Конфуція, Заратустру, Мен Цзи, Сааді, Чен Тана, не забуваючи про Бекона, Лока та американських діячів і мислителів Джеферсона і Вашингтона.

Виникнення трансценденталістського руху прийнято пов'язувати з публікацією в 1836 р. есе Емерсона «Природа» (Nature). Розвиток цих ідей Емерсон у промові «Американський учений» підсумував заклик до революції в людській свідомості, що відбудеться завдяки новій ідеалістичній філософії: «Ми прийдемо до того, щоб дивитися на світ новими очами. Це повинне відповісти на вічні питання інтелекту — «Що таке істина?» і почуттів — «Що таке добро?», приводячи їх до просвітленої ВОЛІ. ... Тому будуйте ваш власний світ. Чим швидше ви узгодите ваше життя із чистою ідеєю у вашій свідомості, тим більше вона розкриється. Відповідна революція в речах прийде із припливом духу» [4].

У тому ж році новий плін одержав організаційну форму завдяки створенню Трансцендентального Клубу (Transcendental Club) у Кембриджі, штат Масачусетс. З 1840 р. група почала видавати часопис «Циферблат» (The Dial).

Практичні цілі трансценденталістів були різні: одні пов'язували новий рух з утопічним соціалізмом (Броунсон), тоді як інші (у першу чергу Емерсон і Торо) бачили в ньому винятково індивідуалістичний та ідеалістичний проект. У лекції «Трансценденталіст», прочитаній у 1842 р. Емерсон заявив, що чисто трансценденталістської перспективи життя неможливо досягти практично: «Ви побачите відповідно до

цього ескізу, що не існує такої речі, як трансценденталістська *партія*; що немає ніяких чистих трансценденталістів; що ми не знаємо нікого, крім пророків і глашатаїв такої філософії. ... Трансценденталізм є Сатурналіями або ексцесом Віри; передчуттям віри, що личить людині в її цілісності» [5].

Наприкінці 1840-х сам Емерсон констатував занепад трансценденталізму, думаючи все-таки, що цей рух «представляє цікаву годину й групу в розвитку американської культури».

Вгасання трансценденталізму супроводжувалося зростанням його критики. Так, Н. Готорн (Nathaniel Hawthorne), що спочатку приєднався до цього руху, у «Блайтдейльському романі» (*The Blithedale Romance*, 1852) висміяв його, описавши власний досвід на Фермі Брук (Brook Farm) — недовговічній утопічній комуні, заснованій на трансцендентальних принципах. Е. По (Edgar Allan Poe) демонстрував глибоку ворожість до трансценденталізму, називаючи його «потокотом метафор», «моротом заради мороту» та «містикою заради містики». Його оповідання «Ніколи не закладайте дияволу вашу голову» (*Never Bet the Devil Your Head*) є явним випадом проти трансценденталізму, який автор називає «хворобою» [11].

Проте, трансценденталізм уплинув на становлення руху «Розумових Наук» (Mental Sciences) середини 1800-их, що пізніше стане відомим як «Нова Думка» (New Thought). Емерсона вважали своїм інтелектуальним батьком засновники «Релігійної Науки» (Religious Science) Е. Холмс (Ernest Holmes), «Церкви Єдності» (Unity Church) і «Божественної Науки» (Divine Science) Мелінда Креймер (Malinda Cramer) і Нона Брукс (Nona L. Brooks).

У поглядах трансценденталістів важко знайти чітку теоретичну концепцію. Стрижень цих поглядів — принцип самодостатності індивіда, буквально, його самопокладання (Self-Reliance), що припускає безперервний пошук істини. У роботі «Літературна етика» (1838) Емерсон закликав:

«Досліджуйте, досліджуйте й досліджуйте. Будьте непохитні у вашій позиції нескінченного пошуку. Не будьте догматиками самі, і не приймайте догматизму» [6]. Весе «Самодостатність» Емерсон заявляє: «Дурна послідовність (consistency) — гоблін недалеких розумів, обожнений дрібними правителями, філософами й ворожками. Великій душі просто немає чого робити з послідовністю. Вона з таким же успіхом може спілкуватися зі своєю тінню на стіні. Твердо кажіть те, що ви думаєте сьогодні, і завтра настільки ж твердо кажіть те, що будете думати завтра, хоча б це суперечило всьому тому, що ви сказали сьогодні. — Але тоді вас неправильно зрозуміють. — Невже це так погано — бути неправильно зрозумілим? Піфагора неправильно розуміли, і Сократа, і Йсуса, і Лютера, і Коперника, і Галілея, і Ньютона, як і будь-який інший чистий і мудрий дух, що коли-небудь знаходив плоть. Бути великим значить бути неправильно зрозумілим» [7].

Проте, при всій навмисній розмитості та своєрідному «методологічному анархізмові» у душі Пола Фойерабенда, у позиції Емерсона можна знайти соціально-політичний і філософсько-правовий зміст. «Суспільство всюди перебуває в змові проти мужності кожного з її членів. Суспільство — це акціонерна компанія, члени якої заради кращого захисту шматка хліба для кожного акціонера погоджуються віддавати свою волю й культуру. За чесноту в більшості випадків уважається конформізм. Самодостатність — його зворотна сторона. ... Ким би не була людина, вона повинна бути нонконформістом» [7].

Зміст самодостатності розкривається в причетності індивіда до природи, і через неї — до універсального розуму. У лекції «Американський Учений» Емерсон утверджував: «Світ є ніщо, людина — усе; у вас самих перебуває закон усієї природи, і ви ще не знаєте, як ... у вас самих дрімає весь Розум; це для вас — знати все, це для вас — сміти все» [4]. Закликаючи до самостійності американської науки,

він говорив: «Ми будемо ходити на своїх ногах; ми будемо працювати своїми руками; ми будемо говорити, користуючись своїм розумом» [4].

У практичному житті самодостатність проявляється в моральній стійкості: «Слабкі люди вірять у вдачу, вірять в обставини. ... Сильні люди вірять у причину та ефект»[8]. Взагалі: «Людина в її повноті не повинна потребувати жодних допоміжних засобів для її особистої присутності» [8].

Тому для Емерсона суспільство й держава з їхніми законами — усього лише перешкоди для повноцінного життя людини. «Кожна існуюча держава корумпована. Справжні люди не повинні занадто покірно коритися законам. Яка сатира на уряді може зрівнятися із серйозності цензури, переданої в слові *політика*, що завжди означає *хитрість*, повідомляючи, що Держава — усього лише *трюк*?»

Отже, чим менше уряду ми маємо, чим менше законів і влади, який мало довіряють — тим краще. Протиотрута до зловживань формального уряду — це посилення впливу приватних осіб і розвиток індивідуальності» [9].

Самодостатність індивідуума означає, як бачимо, і релятивізм стосовно виконання обов'язків коритися законам. Однак на схилі віку Емерсон приходить до більш поміркованих поглядів на самодостатність, припускаючи, що вона все-таки повинна якось узгоджуватися з життям людини в суспільстві. В «Лекціях і Біографічних ескізах» (1883) знаходимо фразу: «Жити без обов'язків непристойно» [10].

Критичне відношення до соціуму та держави ще більш різко виявилось в роботах Генрі Торо. Його есе «Волден, або життя в лісі» (1654) — опис його дворічного досвіду (1845-1847) усамітненого життя вдалині від цивілізації, з опорою тільки на власні сили й розум.

Пафос «Волдена» — просте й невибагливе життя в єдності із природою. «Більшість людей, навіть у нашої відносно вільній країні, помилково або просто по неучтву так погли-

нена вигаданими турботами та зайвими важкими працями життя, що не може збирати найкращих її плодів» [3, с. 60]. У результаті люди перетворюються в бездумні машини, зайняті багато в чому непотрібними справами. Торо пропонує: «Непогано було б серед зовнішнього оточення цивілізації пожити простим життям, який живуть на необжитих землях, хоча б для того, щоб довідатися, які є первинні життєві потреби і як люди їх задовольняють» [3, с. 63–64]. Виявляється, задоволення цих первинних потреб не вимагає надмірної витрати сил і залишає час для неспішного споглядання природи, спілкування з іншими людьми та читання дійсно важливих книг. Зрозуміло, що при такому способі життя прийде відмовитися від багатьох предметів розкоші й комфорту. «Не можна бути безстороннім і мудрим спостерігачем людського життя інакше, як з позицій, які ми назвали б добровільною бідністю. Живучи в розкоші, нічого не створиш, крім предметів розкоші, будь то в сільському господарстві, торгівлі, літературі або мистецтві. У нас зараз є професори філософії, але філософів немає. Але й учити добре, тому що колись навчали на власному прикладі. Бути філософом — значить не тільки тонко мислити або навіть заснувати школу; для цього треба так любити мудрість, щоб жити за її веліннями — у простоті, незалежності, великодушності й вірі. Це значить вирішувати деякі життєві проблеми не тільки теоретично, але й практично» [3, с. 65]. Торо сам побудував невеликий будинок, розчистив у лісі ділянку та засіяв її кукурудзою, бобами й овочами, ловив рибу, заготовлював припаси та дрова на зиму, словом — самозабезпечувався, причому мав навіть невеликий прибуток від продажу надлишків.

Переконавшись, що людина навіть у досить суворих умовах північного сходу США цілком може обійтися своєю працею і забезпечувати свою родину, Торо дійшов висновку про необхідність мирної, ненасильницької революції, що привела б до гармонії особистості, природи та суспільства.

У своєму знаменитому памфлеті «on the duty of the civil disobedience» (1849), назву якого дотепер боязко перекладають на російську мову як «Про громадянську непокору» замість точного «Про обов'язок громадянської непокори», Торо писав: «Я цілком згодний із твердженням: “Кращий уряд той, що править якнайменше,” — і хотів би, щоб воно здійснювалося швидше й більш систематично. Здійснене, воно зводиться зрештою ... до девізу: “Кращий уряд той, що не править зовсім”, а коли люди будуть до цього готові, то саме такі уряди у них і будуть» [2, с.260].

Уряд є формою, у якій народ прагне здійснювати свою волю. Але він може бути звернений на зло своєму народові перш, ніж сам народ зробить через нього те, що хоче. Торо роз'яснює свою позицію: «Якщо говорити конкретно і як громадянин, а не як ті, хто заперечує будь-який уряд, я вимагаю не негайного скасування уряду, але його негайного поліпшення. Нехай кожний оголосить, який уряд він готовий поважати, і це вже буде кроком до такого уряду» [2, с.261].

Коли народ передає владу більшості та дозволяє їй створювати уряд, це відбувається не тому, що вона править найбільше справедливо, а тому, що вона *фізично сильніше*. «Але уряд, де править більшість, не може бути заснований на справедливості. ... Невже неможливий такий уряд, де про правду й неправду судила б не більшість, а совість? ... Невже громадянин повинен, хоча б на мить або в найменшому ступені, передавати свою совість до рук законодавця? Для чого ж тоді кожній людині совість? Я вважаю, що ми повинні бути спершу людьми, а потім вже підданими уряду. Бажано виховувати повагу не стільки до закону, скільки до справедливості. ... Закон ніколи не робив людей справедливішими; а з поваги до нього навіть великі люди щодня стають знаярдами несправедливості» [2, с.261].

Покладатися на більшість — шкідлива ілюзія. Торо думає, що більшість служить державі не стільки як люди, скільки

як машини. Своїми тілами вони утворюють постійну армію, міліцію, тюремників, служать понятими шерифам тощо. У більшості випадків держава не жадає від них ні розуму, ні моральності. Може бути, говорить Торо, коли-небудь навіть удасться зробити дерев'яних людей, які будуть виконувати ті ж самі функції. При такому стані справ основна частина законодавців, політиків, юристів, священників і чиновників служать державі й рідко мають високу моральність. Вони можуть служити як Богові, так і дияволу. І тільки далеко не всі — «герої, патріоти, мученики, реформатори у високому сенсі і справжні люди — служать державі також і своєю совістю, а тому найчастіше чинять їй опір, і вона звичайно вважає їх за своїх ворогів» [2, с.262].

Торо ясно бачить недоліки демократичної виборчої системи. На його думку, будь-яке голосування подібно гри на кшталт шашок або триктраку, з тією різницею, що тут здійснюється гра із правдою й неправдою, з моральними проблемами. «Я, може бути, і голосую, як вважаю справедливим, але не зацікавлений кровно в тому, щоб справедливість перемогла. Я готовий віддати це рішення більшості. Тому справа не йде далі міркувань доцільності. Навіть голосувати за справедливість ще не значить діяти за неї. Ви всього лише тихо виражаєте ваше бажання, щоб вона перемогла. Мудрий не залишає справедливість на волю випадку і не хоче, щоб вона перемогла силою більшості. У діях людських мас небагато сили. Коли більшість проголосує нарешті за скасування рабства, то тільки тому, що вона байдужна до рабства, або тому, що залишиться дуже мало рабства, що підлягає скасування. Тоді єдиним рабом буде вона сама. Наблизити знищення рабства може тільки той голосуючий, хто затверджує цим власну волю» [2, с.264].

Звичайно, продовжує Торо, не кожна людина може й хоче, тим більше не зобов'язана неодмінно присвятити себе викорінюванню навіть найбільшого зла. Кожна людина має

право й на інші турботи; але сумління велить їй хоча б не робити підтримки злу. У протилежному випадку, «під виглядом Порядку та цивільної покори, усім нам доводиться надавати підтримку й повагу власної підлості. Спершу грішник червоніє, потім стає байдужим до свого гріха, а аморальність стає ніби безвідносною до моральності та не зайвою для того життя, яке ми створили» [2, с.265].

Тому будь-яка людина зобов'язана насамперед перед самою собою відстоювати власну думку і здійснювати практичні вчинки. «Вчинок, продиктований принципом, усвідомлення справедливості і її здійснення змінюють речі та відносини; він революційний за своєю суттю та не сполучний цілком ні із чим, що було до нього» [2, с. 265].

Держава нерідко нав'язує людям несправедливі закони. Торо порушує питання: чи слід їм покійно коритися, або спробувати їх змінити в майбутньому, продовжуючи поки що коритися їм, або ж порушити їх відразу? Люди найчастіше вважають, що варто зачекати, поки не вдасться переконати більшість змінити закони. Вони думають, що опір був би більшим злом. «Але якщо це дійсно більше із двох зол, то винуватий у цьому сам уряд. ... Чому він нездатний іти назустріч реформам? Чому не цінує розумну меншість? Навіщо пручається і кричить раніше, ніж його вдарили? ... Навіщо він завжди розпинає Христа, відлучає Коперника і Лютера та оголошує заколотниками Вашингтона і Франкліна?» [2, с.266].

Торо зазначає, що, очевидно, обмірковане і підкріплене дією невизнання влади є єдиною провинною, яку уряд не зумів передбачити, тому що за таке невизнання не передбачено певного й розмірного покарання. (Звичайно, мається на увазі уряд США того часу — у ХХ столітті тоталітарні режими цілком упоралися із цим завданням). Якщо несправедливість закону незначна й залежить від якоїсь однієї деталі урядової машини, можливо, варто почекати її виправлення. «Але якщо вона така, що жадає від вас вершити несправедливість у

відношенні іншого, тоді я скажу: такий закон треба порушити. Нехай твоє життя стане гальмуючою силою і зупинить машину» [2, с. 266].

Пропоновані державою засоби виправлення зла вимагають занадто багато часу. «На це піде все життя. А в мене є інші справи. Я з'явився в цей світ не стільки для того, щоб зробити його місцем, зручним для життя, скільки для того, щоб у ньому жити, гарний він чи поганий. ... Не моя справа надсилати петиції губернаторові або законодавчим установам, як і не їхня справа — надсилати петиції мені; і якщо на мою петицію вони не звернуть уваги, що мені робити тоді? У цьому випадку держава не передбачає ніякого виходу; сама його конституція і є злом» [2, с.267].

Торо пропонує інший вихід, і він складається в найбільш чутливому для уряду засобі. «З американським урядом, або ... урядом штату, я зустрічаюся безпосередньо і віч-на-віч один раз на рік — не частіше — в образі збирача податків; і він при цій зустрічі виразно говорить: «Визнай мене!» І найпростіший і діючий, а при нинішньому стані справ самий необхідний спосіб говорити з ним, виразити йому, як ви ним незадоволені і як його не любите, це — відмовити йому» [2, с. 267]. Якби тисяча, або сто, або десять, або навіть одна чесна людина в штаті Масачусетс відмовилася б платити податки або володіти рабами, і була б за це посаджено у в'язницю, це означало б знищення рабства в Америці. «Не важливо, що початок скромний; що один раз зроблено добре, те зроблено навічно. ... При уряді, що несправедливо кидає до в'язниці, саме підходяще місце для справедливої людини — у в'язниці» [2, с.268]. Якщо хто-небудь уважає, що тепер його голос вже не дійде до вух штату, той не знає, наскільки істина сильніше омани, і наскільки красномовніше й успішніше зможе боротися з несправедливістю той, хто хоч почасти випробував на собі випробування тюрмою. «Подавати голос треба не у вигляді паперового бюлетеня, а всього свого впливу. Меншість безсила,

коли підкоряється більшості; тоді вона навіть і не меншість; але вона всесильна, коли противиться щосили» [2, с. 268]. Якби тисяча чоловік відмовилися платити податки, не було б ні насильства, ні кровопролиття. Навпроти, сплата податку дозволить штатові робити насильства й проливати безневинну кров. «Це була б саме мирна революція, якщо така можлива. ... Якщо підданий відмовляється коритися, а чиновник відмовляється від посади, революція відбулася» [2, с.268].

Торо посилається на власний досвід — на той час він відмовився платити церковний податок і вже шість років не платив виборчий податок. Він навіть був за це ув'язнений, що правда, усього на одну ніч — хтось сплатив податок за нього. «Я мимоволі посміхався, дивлячись, як старанно вони замикали двері за моїми думками, які виходили безперешкодно, але ж тільки вони й становили небезпеку. Неспроможні добратися до мене самого, вони вирішили покарати моє тіло; зовсім як хлопчиська, які, якщо не можуть розправитися з ким-небудь, на кого вони злі, зганяють зло на його собаці. Я зрозумів, що держава слабка розумом, що вона трясеться, як самотня жінка за свої срібні ложки, і не відрізняє друзів від ворогів; я втратив до неї останні залишки поваги і відчув жалість» [2, с.270].

Закликаючи до непокори, Торо підкреслює, що він не проти податків узагалі. Так, він завжди платив дорожній податок і не відмовлявся від податку на користь школи. Справа в принципі: «Я просто відмовляюся коритися вимогам держави і не хочу мати з нею нічого спільного. У мене немає охоти простежувати шлях мого долара, якби навіть це було можливо, поки на нього не куплять людину або рушницю, щоб убити людину — долар не винуватий, — але мені важливо простежити наслідки моєї покори. Загалом, я по-своєму оголосив державі тиху війну» [2, с.273].

Ця тиха війна повинна вестися мирними засобами. «Я не хочу ворогувати ні з людьми, ні з народами. Не хочу займатися

казуїстикою ... або виставляти себе краще інших. Скоріше, я шукаю приводу, щоб підкоритися законам країни» [2, с. 273].

Але самі ці закони повинні бути справедливі і тільки тоді сама влада буде легітимною. «Влада уряду, ...щоб бути цілком справедливою, ... повинна одержати санкцію й згоду керованих. Уряд має лише ті права на мене, які я за ним визнаю. Прогрес від абсолютної монархії до обмеженої, а від неї — до демократії наближає нас до справжньої поваги до особистості. Навіть китайський філософ розумів, що особистість є основою імперії. І хіба демократія в тому вигляді, який відомий нам, є останнім можливим досягненням? Хіба не можна зробити ще крок до визнання й упорядкування прав людини? Справді вільна й просвічена держава неможлива, поки вона не визнає за особистістю більш високу й незалежну силу, джерело всієї його власної влади й авторитету, і не стане поводитися з нею відповідно» [2, с.276].

Ідеї Торо стали популярними за його життя, а піднята ним тема громадянської непокори стала важливим компонентом філософії права в США аж до наших днів — досить згадати масовий протест проти війни у В'єтнамі, рух за громадянські права афроамериканців, феміністичні протести тощо.

Література

1. *Покровский Н. Е.* Высшие законы Генри Дэвида Торо / Н. Е. Покровский//Торо Г. Высшие законы. — М.:Республика, 2001. — С. 5–32.

2. *Торо Г.* О гражданском неповиновении / Генри Торо. Высшие законы. — М.:Республика, 2001. — С. 259–276.

3. *Торо Г.* Уолден, или жизнь в лесу / Генри Торо. Высшие законы. — М.:Республика, 2001. — С. 57–257.

4. *Emerson R. W.* The American Scholar / R. W. Emerson // Доступ до електронного ресурсу <http://en.wikipedia.org/wiki/The_American_Scholar>

5. *Emerson R. W. The Transcendentalist. A Lecture read at the Masonic Temple, Boston, January, 1842* / R. W. Emerson // Доступ до електронного ресурсу <<http://www.emersoncentral.com/transcendentalist.htm>>

6. *Emerson R.W. Literary Ethics (1838)* / R. W. Emerson // Доступ до електронного ресурсу <http://en.wikiquote.org/wiki/Ralph_Waldo_Emerson> Last modified on 15 March 2010.

7. *Emerson R.W. Self-Reliance* / R. W. Emerson // Доступ до електронного ресурсу <http://en.wikisource.org/wiki/Essays:_First_Series/Self-Reliance>

8. *Emerson R.W. The Conduct of Life (1860)* / R. W. Emerson // Доступ до електронного ресурсу <http://en.wikisource.org/wiki/The_Conduct_of_Life>

9. *Emerson R.W. Essays: Second Series (1844)* / R. W. Emerson // Доступ до електронного ресурсу <http://en.wikisource.org/wiki/Essays:_Second_Series>

10. *Emerson R.W. Lectures and Biographical Sketches (1883)* / R. W. Emerson // Доступ до електронного ресурсу <http://en.wikiquote.org/wiki/Ralph_Waldo_Emerson>

11. *Royot D. Poe's Humor* / D. Royot // Kevin J. Hayes, ed./ *The Cambridge Companion to Edgar Allan Poe.* — Cambridge (Ma): Cambridge University Press, 2002. — 266 p.

Transcendentalism // From Wikipedia, the free encyclopedia // Доступ до електронного ресурсу <<http://en.wikipedia.org/wiki/Transcendentalism>>. Last modified on 4 April 2010.

Титов В.Д. Американський трансценденталізм і філософія права.

На прикладі творчості головних представників американського трансценденталізму — Р.У. Емерсона і Г.Торо показана взаємозв'язок між цим романтичним теченням і ідеологією індивідуалізму і громадянського неповиновения, яка до наших днів лежить в основі протестних рухів в філософії права США.

Ключевые слова: трансцендентализм, Ралф Уолдо Емерсон, Генри Торо, гражданское неповиновение.

Titov V.D. American Transcendentalism and Philosophy of Law.

By the example of works of the main representatives of American transcendentalism — Ralf Waldo Emerson and Henry Toreau — is shown interrelation between this romantic trend and ideology of individualism and civil disobedience which up to now lays in the basis of the protest movements in the USA philosophy of law.

Key words: transcendentalism, Ralf Waldo Emerson, Henri Thoreo, civil obedience

Надійшла до редакції 13.05.2010 р.